

Häxprocesserna

---

i slutet av 1600-talets Stockholm

Linnéa Peterson
Hu15 Norra Real
höstterminen 2016

Denna uppsats handlar om hur häxprocesserna spred sig från Härjedalen till Stockholm men med fokus på de som försiggick i Stockholm. Uppsatsen kommer att utreda hur och när häxprocesserna påbörjades samt avslutades och även vad definitionen av en häxa var.

Innehåll

1 Inledning och syfte	2
2 Frågeställning och avgränsning	2
3 Metod och kritik av referenser	2
4 Häxprocesserna i Stockholm	4
4.1 När och hur började häxprocesserna i Stockholm?	4
4.2 Hur definierades en häxa?	5
4.3 När och hur slutade det?	5
5 Analys	6
5.1 När och hur började häxprocesserna i Stockholm?	6
5.2 Hur definierades en häxa?	6
5.3. När och hur avslutades häxprocesserna i Stockholm?	7
6 Referenser	8
6.1 Tryckta referenser	8

1 Inledning och syfte

Denna uppsats kommer att avhandla de häxprocesser som skedde i 1600-talets Sverige med fokus på dem som försiggick i Stockholmsområdet. Syftet är att få en bättre uppfattning av vad en häxa var och hur häxprocesserna kunde ske. Hur kunde så många kvinnor bli avrättade för domen "häxeri"? Ämnet känns intressant då det är populärt med häxor och trollkonst i vår nutida media, till exempel J.K. Rowlings succéserie Harry Potter. Det är spännande att få mer bakgrund till dagens häxkultur genom att se den i ett historiskt perspektiv.

2 Frågeställning och avgränsning

Frågeställningen jag valt att lägga mest vikt vid är *när och hur började samt slutade häxprocesserna i Stockholm?* Den känns grundläggande för att lägga ett tidsperspektiv och få lite mer förståelse för hur lång tid det rör sig om. Uppsatsen hade troligen varit lite mer spännande om det hade funnits utrymme att inkludera hela händelseförlopp och olika kvinnors missöden. Dessvärre gjorde sidbegränsningen att mycket fick utelämnas och uppsatsen är istället mer översiktlig och går inte in på olika aktörers liv så mycket som jag kanske hade velat. Nästa steg är att ta reda på *vad som definierade en häxa*. Var det tvunget att vara en kvinna eller kunde också en man bli dömd för trollkonster? Före vidare efterforskningar är mina hypoteser om hur det började och slutade icke existerande eftersom jag inte har några förkunskaper om ämnet. En hypotes är att de som blev dömda för häxeri oftast var kvinnor ur de lägre samhällsklasserna. Tror detta eftersom det var de som blev behandlade sämst under 1600-talet, kanske häxdomarna var ett sätt för de rika männen att bevara den patriarkala samhällsstrukturen och därmed sin makt.

3 Metod och kritik av referenser

Min undersökning börjar med att jag går till Stadsbiblioteket och Norra Reals bibliotek för att samla material. De källor som varit mest användbara är *Häxornas försvarare* av Jan Guillou och *Kring Strömmen* av Per Anders Fogelström. De andra källorna, Ankarloo och Henningsens *Häxornas Europa* samt Linnells *Stockholms spökhushar* har jag alltså inte använt lika mycket men de har varit användbara för någon enstaka fakta. Nästan alla källor som jag använt mig av är dessvärre tidskritiskt dåliga. De fyra böcker jag använt mig av är alla skrivna ungefär 300 år efter att häxprocesserna skedde. Tiden är alltså inte till böckernas fördel. Samtliga källor har använt sig av dokument som innehåller anteckningar från de förhör och rättegångar som skedde i samband med häxprocesserna, vilket är bra enligt tidskriteriet. Försökte själva att tyda några av dessa dokument men dessvärre gjorde språket och skrivstilen det väldigt svårt att tyda vad det stod. Det var därför bättre att överlåta den uppgift till de historiker som redan ägnat mycket tid på att översätta dessa dokument. Har däremot vågat tyda ett citat ur Bibeln eftersom kristendomen var så pass viktig för 1600-talets stockholmare som den var.

Guillou, Jan: *Häxornas försvarare*, Piratförlaget, 2002

Den här boken är skriven av Jan Guillou som kanske främst är känd för sina skönlitterära verk. *Häxornas försvarare* är hur som helst ett historiskt reportage som behandlar de häxprocesser som skett i Sverige och andra närliggande europeiska länder. Källorna är tydligt redovisade på sista sidan och där får vi reda på att han bland annat använt sig av Bengt Ankarloo och Per Anders Fogelström vars böcker jag också använt mig av som källor. Källan är alltså beroende av många andra källor eftersom den är skriven så många år efter att häxprocesserna skedde, vilket är ett tecken på beroendekriteriet. Guillou skriver i efterordet att han inte bidragit särskilt mycket till kunskapsbilden om 1600-talet utan snarare vill översätta den akademiska forskning som finns till journalistik. Detta reportage är alltså menat att vara mer lättläst och översiktligt än exempelvis Ankarloos forskning. Guillou framför också egna resonemang men det är ändå tydligt att skilja på vad som är fakta och vad som är egna tankar. Faktan är alltså sanningsenlig men resonemangen som finns kring dem får en själv att tänka i hans tankebanor. Därför skulle man kunna påstå att källan är tendentiös. Det skulle även kunna vara negativt att han själv är delägare i Piratförlaget eftersom han då möjligtvis har lättare att få sina böcker publicerade.

Fogelström, Per Anders: *Kring Strömmen*, Bonniers, 1980

Per Anders Fogelström var en författare, journalist och samhällsdebattör. I boken finns det ett kapitel som handlar om häxorna i Katarina, vilket är det kapitel som varit relevant under mitt arbetes gång. Delar av detta kapitel återkommer i flera andra böcker jag tittat i. Dessvärre finns det inte någon referenslista i boken vilket klart försämrar dess pålitlighet, vilket är dåligt enligt dåligt enligt både beroende- och äkthetskriterierna. Skulle vilja påstå att texten inte är vidare tendentiös. Däremot beskrivs frekvent olika aktörers livshistorier med många namn vilket tyder på en idealistisk historiesyn och fokus på aktörsperspektivet.

Ankarloo, Bengt och Henningsen, Gustav: *Häxornas Europa*. Institutet för rättshistorisk forskning, 1987

Häxornas Europa är en kollaborativt skriven bok av den svenska historikern och professorn Bengt Ankarloo och den danske folkloristen Gusav Henningsen. Henningsens förkärlek för sägner och folktro skulle kunna påverka hans objektivitet negativt men i och med att boken innehåller ett fåtal värderande ord anser jag att hans kunskaper istället gör honom kompetent för ämnet. Boken känns även pålitlig eftersom Ankarloo fick titeln docent för sitt goda arbete.

Linnell, Stig: *Stockholms spökhushus*, Prisma, 1998

Denna källa har jag enbart använt för att hitta två citat, det ena är från Martin Luthers *Huspostilla* och det andra är en häxbön som användes i Katarina kyrka på 1670-talet. I övrigt har jag inte haft någon användning av boken. Den har en skönlitterär ton men är trots det faktaenlig. Ett stort minus är att den, precis som de andra källorna, är utgiven ungefär 300 år efter att häxprocesserna skedde. Däremot är citaten samtida. Citaten kommer från den tid som uppsatsen behandlar och på grund av det är de väldigt bra enligt källkritikens tids-, äkthets- och beroendeperspektiv.

4 Häxprocesserna i Stockholm

4.1 När och hur började häxprocesserna i Stockholm?

De första häxprocesserna i Sverige var i Härjedalen. Där blev Gertrud Svensdotter anklagad för häxeri av sin lillebror vilket byns präst tog på allvar. Detta ledde till månader av förhör och fler och fler barn påstod sig ha sett henne åka till Blåkulla. Gertrud bekände till slut sig skyldig och namngav då de personer som hon påstod hade visat henne vägen till Blåkulla, där ibland hennes fars nya blivande fru. På 1600-talet var kristendomen statsreligion i Sverige. Kristendomens budskap hade alltså stort inflytande på hur människor levde och tänkte. En präst var alltså en inflytelserik person. Bibeln lärde folk att när de bekänner det de gjort har de löfte om förlåtelse av Gud. (Guillou, 2002, s. 9-12)

Om vi bekänner våra synder är han trofast och rättfärdig, så att han förlåter oss synderna och renar oss från all orättfärdighet. (Bibeln, 1 Johannesbrevet 1:9)

Stockholm hade vuxit mycket hastigt under stormaktstiden i Sverige. 1675 var året som häxprocesserna inleddes. Befolkningsökningen bestod dels av militären som ville ha fina bostäder och även urbaniseringen av fattiga människor från landsbygden. Adeln bodde ovanför Gamla stan på Södermalm eftersom det var friskare luft där. Fattigare människor bodde i kåkstäder runt bygget av Katarina kyrka. (Guillou, 2002, s. 107) Det fanns inte mer än 20 läkare i hela landet omkring år 1660. Bristen på läkare innebar en brist på vetenskaplig forskning. Detta innebar i sig brist på vetenskapliga bevis vilket gjorde att Stockholm var en stad som var väldigt skrockfull och trodde på vidskepelse. Skvaller om häxor startade. Nästan ingen betvivlade djävulens existens. Dåtidens brist på vetenskaplig forskning innebar att en kvinna kunde bli dömd på vilka grunder som helst. Källkritik var inte relevant. (Fogelström, 1980) I *Huspostillan* av Martin Luther står följande:

“Djävlna äro runt omkring dig. De flyga i vädret såsom kajor och kråkor och skjuta och kasta utan återvändo efter oss. Där sväva de såsom skyn över oss, flaxa och flyga allestädes omkring oss såsom humlor i öräkeliga hopar, låta ock ofta se sig i lekamelig skepnad, draga fram såsom eldslågor på himlen i drakeskepnad eller andra skapelser.” (Linnell, 1998, s. 79).

Ett sätt att ta reda på om någon var en häxa var det s.k. vattenprovet. Det gick ut på att en person kastades ut i vattnet. Flöt hon på vattenytan så var hon en häxa och om hon sjönk och drunknade var hon oskyldig. Under denna tid var det även låg simkunnighet bland de flesta. Vattenprovet användes inte i Stockholm men i andra delar av landet. Många oskyldiga bad om att få göra provet enbart för att kunna bevisa sin oskyldighet. (Fogelström, 1980, s. 49)

Stockholms häxprocesser började med den kände Gävle-pojken. Han berättade för stockholmsbarnen om Blåkulla med inlevelse. Gävle-pojken kom till Stockholm för att bo med släktingar eftersom hans mor hade blivit dömd och avrättad i Gävle för trolldom, blodskam och dubbelhor. Kontakt med djävulen och besök till Blåkulla var olagligt och ansågs även vara en synd, De samlag som påstås ha skett med djävulen i Blåkulla var otrohet, vilket också var ett allvarligt brott. Det värsta brott som begicks under Blåkullabesöken var enligt de samtida teologerna det avtal som de kvinnor och barn som for dit ingick med

djävulen. (Guillou, 2002, s. 17) När ryktet väl var igång var det svårt att stoppa det. Olof Thegner som var ordförande i en specialdomstol var motståndare till häxysterin. Han ville att präster skulle tala förstånd med människorna och skällde på barnen för att få dem att förstå att Gävle-pojken sade helt orimliga saker. (Guillou, 2002, s. 110) På 1670-talet började de i Katarina kyrka på Södermalm att läsa häxbönen:

Herre, barmhärtige och nådefulle Gud, vi äro ju ditt folk och nämnde efter din enfödde, käre son, vår Herre och Frälsare, Jesum Christum, förlåt synderna och straffa dock med ditt eget och faderligt ris och låt den lede och grymme själamördaren djävulen icke så gräseligen få rasa, ditt namn försmäda och små oskyldige barn för föräldrarnas skull jämmerligen hantera. Hjälp, milde Herre Gud, de fattige anfäktade, styrk dina tjänare prästerna med din heliga ande, att de i trona kunna göra Satan ett kraftigt motstånd, att han icke ett sådant ohörligt Regimente för över din församlings Ledamöter... (Linnell, 1998, s. 76)

4.2 Hur definierades en häxa?

Enligt Bibeln skulle en trollkvinna inte få leva och den svenska lagen stadgades efter det. Lagen blev dödsstraff för trolldom som skadade en annan persons liv eller egendom. Den lagen fanns kvar ända fram till år 1864. (Fogelström, 1980, s. 49) De många krig som pågick under 1600-talet ledde till att antalet män reducerades starkt. I Mora gick det år 1668 2100 kvinnor på 1000 män i åldrarna 15-45. Det var med andra ord ett kvinnoöverskott. Stereotypen av en häxa var enligt medeltidslagarna alltid en kvinna. (Ankarloo, Henningsen, 1987, s. 274)

“Hon var inte en gammal, fattig och utstött kärring, utan en ung, begåvad och mer aktiv kvinna, ett verkligt hot mot den manliga överhögheten i bondesamhället.”

Ingen adlig kvinna har någonsin blivit dömd som häxa i Europa, vad vi vet. Under Karl XI:s tid var den svenska adelns ställning högre än någonsin vilket framgår tydligt i och med att enbart adliga personer kunde bli domare. En piga försökte vid ett tillfälle att anmäla greven de la Gardies hustru som häxa men blev då ombedd att berätta om kvinnorna på Södermalm, med andra ord ombedd till att anklaga en kvinna i lägre klass till att vara häxa. (Guillou, 2002, s. 79-80)

4.3 När och hur slutade det?

Den kungliga kommissionen för Hälsingland bestod år 1672 av Anders Stiernhöök, Carl Lundius, lokala prästmän, domare och bönder samt presidenten Gustav Rosenhane. Stiernhöök, Lundius och Rosenhane var emot det sätt som processerna utfördes på. De ansåg att det var fel att enbart grunda livsavgörande domar på vittnesmål från barn och medbrottslingar. Majoriteten av de andra kommissionsmedlemmarna höll dock inte med. (Ankarloo, Henningsen, 1987, s. 258)

Anders Stiernhöök blev senare president för Stockholmskommissionen och då började rannsakingarna i Uppland att genomföras med långsam försiktighet och bara ett par dödsdomar hann verkställas. (Ankarloo Bengt, Henningsen Gustav, s. 261) År 1676 började barnen helt plötsligt en efter en att dra tillbaka sina vittnesmål och säga att de anklagade var oskyldiga. Då hade rätten inget pålitligt rättsmaterial kvar och de senast dömda frigavs. Häxprocesserna avslutades då i hela landet. (Ankarloo, Henningsen, 1987, s. 262)

5 Analys

5.1 När och hur började häxprocesserna i Stockholm?

Häxprocesserna i Stockholm började år 1675. Däremot började häxprocesserna i Härjedalen med Gertrud Svensdotter som första utsatt och kom därefter till Stockholm med hjälp av Gävle-pojken. Den rädsla och fantasi som fanns om Blåkulla var en viktig anledning till hur folk kunde börja tro att kvinnor var häxor. Den fantasin späddes på ytterligare av att barn eggade upp varandra så de som var skeptiker också blev övertygade om att de sett en häxa eller att de till och med varit i Blåkulla. I Gertrud Svensdotters fall blev hon utfrågad så mycket att hon till sist sade att hon varit i Blåkulla. En av anledningarna till detta kan ha varit att det enligt kristendomen är bättre att bekänna det man gjort för att sedan kunna bli förlåten istället för att inte säga något om det. Troligen sade prästen som förhörde henne det åtminstone någon gång i och med att förhørsprocessen pågick i flera månader. Kanske tröttnade hon på denna förhørsprocess och bestämde sig till slut för att gå med på det de sade. Med detta i åtanke är det därför svårt att, idag på 2000-talet, ta detta som ett bevis på häxkonster.

Under 1600-talets slut pågick urbanisering, framförallt till Stockholm. Mycket folk innebar trångboddhet och brist på resurser och en klar uppdelning av samhällsklasserna. Bristen på läkare innebar en brist på vetenskaplig forskning och folk var därför inte vidare utbildade i källkritik. Statsreligionen innebar också att religionen var en del av vardagen. Folk var mycket mer vidskepliga och skrockfulla än de är idag, vilket bidrar till varför jag idag finner det svårt att förstå att nästan alla trodde på häxor. Nästan ingen betvivlade djävulens existens. Kristendomen var alltså påtaglig, detta är alltså en idealistisk orsak. När någon så inflytelserik som Martin Luther i *Huspostillan* skriver att djävlar finns omkring dig och att de flyger i luften som kråkor bidrar det givetvis till den allmänna tron på häxor. Adeln bodde ovanför Gamla stan på Södermalm och de fattiga bodde i kåkstäder runt Katarina kyrka. Trångboddheten, social nöd och brist på hygien var grunden till gräl och skvaller, detta är alltså en materialistisk orsak. Ryktena om häxor spreds och tog fäste lätt eftersom majoriteten var så pass skrockfulla som de var.

5.2 Hur definierades en häxa?

Den stereotypa häxan var en ung, begåvad och mer aktiv kvinna enligt Ankarloo. Under 1600-talet hade många män dött i krig och därför fanns det fler kvinnor än män. Enligt Ankarloo var häxprocesserna kanske ett resultat av män som försökte bibehålla sina maktpositioner? Jag tror att den ökade skillnaden mellan hur många män och kvinnor som fanns gjorde männen oroliga att samhället skulle tappa sin patriarkala struktur. Därför ville de beskylla kvinnorna för något. De ville bevisa att de fortfarande har makt och att det är de som bestämmer. Dessutom finns det inte nedtecknat att någon adlig kvinna någonsin blivit dömd för häxeri, de kvinnor som blev dömda var med andra ord även fattiga. Det är tydligt att dessa har att göra med både köns- och ståndsperspektivet vilket ytterligare påvisar min hypotes om att häxprocesserna var ett sätt för män att utöva sina maktpositioner. De rika adliga männen dömde fattiga kvinnor till döden med endast ett vittne till bevis. Jag är övertygad att de gjorde

det för att kvinnorna skulle veta sin plats. Hundratals kvinnor brändes på bål eller drunknade enbart för att männen skulle bevisa sin makt och uppehålla den patriarkala ordningen. Idag känns det som att det är mer skillnad på en häxa och en trollkarl än bara könet. En häxa får åtminstone mig att tänka på en äldre, skruttig kvinna bosatt i skogen medan en trollkarl får mig att tänka på någon som har en trollerishow. De trollkarlar vi ser idag är män. Tobbe Trollkarl, Joe Labero och alla engelsmän som har tv-program där de utför magiska tricks. Inga av dem är män. I 1600-talets Sverige blev oskyldiga kvinnor mördade för att de ska ha utövat magi men idag har män egna tv-program och shower där de utövar magiska stunt. Jag är väldigt chockerad över att häxprocesserna kan kopplas till de patriarkala samhällsstrukturerna men ju mer jag får reda på, desto mer inser jag att häxprocesserna är ett solklart belägg på den ojämställdhet som än idag råder i Stockholm och resten av världen. Aldrig har jag sett en häxa utföra magiska tricks i hennes egna tv-program.

5.3. När och hur avslutades häxprocesserna i Stockholm?

Häxprocesserna i Stockholm försiggick i ungefär ett år. I resten av Sverige hade de hållit på betydligt längre och klimax nåddes när det spred sig till Stockholm. Där fanns många viktiga aktörer som kunde se problemet och ha makten att göra något åt det. När Anders Stiernhöök blev president för Stockholmskommissionen blev rannsakingarna i Uppland mycket mer långsamma och blygsamma och inom kort sattes det stopp för dem i hela landet. Att häxprocesserna tog slut berodde alltså mycket på enskilda aktörer i maktpositioner.

En annan viktig aspekt är alla de barn som tidigare hade anklagat kvinnor för att vara häxor. Helt plötsligt började barnen en och en, som dominobrickor, att dra tillbaka sina anklagelser. Häxprocesserna avslutades alltså på samma sätt som de påbörjades; barnen som tidigare en och en anklagat kvinnor för satanistiska akter drog en och en tillbaka sina vittnesmål. Rätten vars enda bevismaterial var dessa vittnen fick således upphäva domar över de senast dömda.

6 Referenser

6.1 Tryckta referenser

Ankarloo, Bengt och Henningsen, Gustav: *Häxornas Europa*, Institutet för rättshistorisk forskning, 1987

Fogelström, Per Anders: *Kring Strömmen*, Bonniers, 1980

Guillou, Jan: *Häxornas försvarare*, Piratförlaget, 2002

Linnell, Stig: *Stockholms spökhuis*, Prisma, 1998